

дають змогу систематизувати уявлення про право, засноване на засадах формальної рівності.

Письмовими доказами зародження ідеї рівності в часи античності слугують досить численні й глибокі міркування філософів того часу. Уже афінянин Піфагор і його послідовники (VI–V ст. до н. е.) почали досліджувати поняття «рівність» шляхом тлумачення його як відплати рівним за рівне. Філософи започаткували таке уявлення: життя людей має бути узгоджене з висновками про належну міру (під поняттям «належна міра» піфагорійці розуміли певну пропорцію (числову за своєю природою), тобто деяке прирівнювання) [2, с. 21].

Ідея природної рівності всіх людей уперше була проголошена софістами (V–IV ст. до н. е.) – Протагором, Гіппієм, Антіфоном та ін. Філософ Антіфон обґрунтував положення про рівність усіх людей за своєю природою: у еллінів і варварів, у шляхетних і простих одні й ті ж природні потреби. Нерівність витікає не з природи, а з людських законів. Продовжуючи цю думку, софіст Каллікл стверджував, що люди встановлюють закони «заради себе й власної вигоди» [2, с. 22]. Ідея природної рівності людей була перейнята й філософією стоїцизму, під впливом якої римські юристи почали розглядати рабство як таке, що впливає не з природного права, а з права народів [3, с. 102]. Пізніше був розроблений принцип правової справедливості.

Дослідження проблем рівності в античній філософії було досить змістовним. Значну увагу цьому питанню приділили Платон (III ст. до н. е.) і Аристотель (III ст. до н. е.). Платон виокремлював два види рівності: за мірою, вагою й чисельністю та за гідністю й добродіями. Другий різновид (або геометрична рівність) – «найбільш істинна й найкраща рівність». До речі, саме Платон уперше висловив думку про рівність чоловіка й жінки: що в ідеальній державі жінки зрівняні в правах і можливостях із чоловіками [1, с. 32].

Учення Платона розвинув Аристотель. Він сконцентрував увагу на видах справедливості: розподільчій і зрівняльній. Перша – це розподіл матеріальних благ між різними суспільними класами за принципом «нерівне – нерівному». Друга – це арифметична рівність (застосовувалася у сфері цивільно-правових відносин). Абсолютно справедливою, на думку Аристотеля, може бути лише рівність за гідністю [4, с. 169].

Подальший розвиток ідея природної рівності отримала в Давньому Римі. Римські стоїки (Сенека, Марк Аврелій та ін.) перейняли погляди грецьких стоїків на світовий природний закон для обґрунтування космополітичної ідеї, відповідно до якої всі люди – громадяни єдиної світової держави, а людина – громадянин усесвіту. Звідси випливає, що рабство суперечить загальному закону й світовому співгромадянству. За Сенекою, «усі люди рівні в тому розумінні, що вони – співтовариші по рабству», оскільки однаково перебувають під владою долі велінь світового закону» [5, с. 313].

Безспірним фактом є також те, що в античних державах (Афіни, Рим, Спарта) багато верств населення мало рівне право участі в різних зборах, на яких приймалися найважливіші рішення. Але не слід забувати про те, що, по-перше, це жодною мірою не стосувалося рабів, а по-друге, у державі «не було «місця абстрактній рівності всіх людей, оскільки дурна людина не може бути рівною добрій людині, найкращий громадянин повинен володіти найвищими правами порівняно з гіршими громадянами, що не дотримуються писаних законів» [6, с. 22]. Єдиний закон зрівнює всіх вільних громадян поліса, але зрівнює ієрархічно (відповідно до відмінностей соціальних груп) і встановлює згоду між ними на основі пропорційного представництва в народних зборах.

Те, що не існувало майнової рівності, хвилювало громадян більше за все. У цих умовах не припинялися філософські й політичні спори про саму

ідею рівності. Однак римські теоретики більше вивчали взаємозв'язок між рівністю, правом і справедливістю. З їхніх творів впливали дві важливі обставини. По-перше, рівність людей античні філософи в більшості випадків ототожнювали зі справедливістю, а закон, що створюється людьми, розглядався як вторинне явище, яке закріплює (або ж порушує) природне походження справедливості й рівності. По-друге, було явне протиріччя між теоретичними роздумами згаданих філософів і реальною практикою того часу. Адже існувало рабовласництво, була майнова нерівність, панував деспотизм.

Ідеї рівності глибоко й детально розроблялися в Середньовіччя, зокрема й у християнській церкві. Прихильниками ідеї рівності в часи Середньовіччя були такі мислителі, як Марсиль Падуанський, Генрі Бректон, Філіп де Бомануар, Ейке фон Репков. Останній, зокрема, у праці «Саксонське зеркало» виступив проти рабства й кріпацтва та зазначив: «Бог створив людину за своєю подобою й своїми вподобаннями, звільнив одного так само, як і іншого» [7, с. 93].

Релігія, яка займала в середньовічному суспільстві чільне місце, не могла не торкатися життєво важливих аспектів буття, зокрема проблем рівності й нерівності. Але її ставлення до цих питань було неоднозначним. Тут слід ураховувати декілька фактів, наприклад, період панування маловивчених релігій, що передували християнству, ісламу, буддизму. «Многобожжя» містило маловідомі судження й догми відносно рівного й нерівного стану людей. Світові релігії підняли цю проблематику на істотно вищий рівень.

Аналізуючи основні документи світових релігій (Біблія, Коран, Тора й т. д.), безумовно, ми не знайдемо прямих відповідей на запитання, які нас цікавлять. З одного боку, здавалося б, усі релігії на боці знедолених і проти всіх форм нерівності. З іншого – усі релігійні заклади не могли не зважати на порядок відносин, що склався в

суспільстві, і позицію можновладців. Звідси й виникає подвійність і протиріччя в Біблії, Корані, Торі.

Зокрема, у «Нагірній проповіді» слова Ісуса Христа звучать так: «Горе вам, багаті, які не вміють користуватися багатством, як повинно <...>, бо ви вже отримали свою втіху тут, на Землі, і позбавили себе втіху на небесах <...> Не збирайте собі скарбів на Землі <...> Бо де скарб ваш, там буде й серце ваше <...> У кого скарб на Землі, того й серце ніби прикуте до Землі, і такі ж усі напрямки його життя, поневоленого й зв'язаного земними турботами» [8, с. 8]. Але в цій же проповіді є й такі слова: «Не думайте, що я прийшов порушити закон» [8, с. 8]. Як свідчить легенда, таке ж Ісус сказав і Пілату перед стратою.

Слід також зазначити, що представники раннього християнства активно проповідували ідею загальної рівності й свободи. Вони проголошували рівність перед Богом і в гріху, рівність усіх людей як «дітей Божих». Вони говорили, що в Святому Писанні (мається на увазі перша частина – «Старий Завіт») міститься принцип рівності перед законом – «закон один і одні права для вас» (Четверта книга Мойсея, глава 15) [9, с. 80]. Однак ті ж суперечливі мотиви проявляються й у «Новому Завіті». З одного боку, підкреслюється важливість «братолюбства», а також дається порада: «Майте вдачу не сріблоства, задовольняючись тим, що є» [10, с. 1059]. З іншого – наявні відносини, зокрема рабовласництво, не ставляться під сумнів: «І нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади не від Бога <...> Тому той, хто противиться владі, противиться Божому встановленню, <...> і тому треба коритися не тільки заради страху кари, але й заради сумління» [10, с. 1059].

Згадані розбіжності пояснюються складними, часом суперечливими відносинами церкви з державою, що викликало численні виправлення, доповнення, переробки «священних текстів» багатьма поколіннями церковників про-

тягом тисячоліття. Слід відмітити, що саме церковне середовище породило антиклерикальні рухи, включаючи релігійні війни, одним із гасел яких була ліквідація нерівного положення. Суперечливе ставлення до ідей рівності та нерівності, як уже зазначалося, було зумовлене самим ходом суспільного життя.

Подібні суперечливі позиції можна знайти й у Корані, й у Торі. Так, у сурі 68-й Корану сказано: «...не піддавайся тим, хто має великий стан» [11].

Релігійні книги не були вільні від протиріч, однак саме в період Середньовіччя ідея загальної рівності людей отримала свій розвиток у різних формах і напрямках. Навіть незважаючи на класовий характер феодального суспільства, у той час починає зароджуватися ідея рівності всіх перед законом, що відобразилося у Великій хартії вольностей 1215 р. [12, с. 4].

Із початком розпаду феодального ладу в Європі виникає рух проти католицької церкви, настає період Реформації. «Повстанці» вимагали відновлення ранньохристиянської рівності як норми. Вони закликали до громадянської рівності. Марк Лютерн переконував, що ніхто з людей не має переваг над собою подібними, усі верстви однакові. В.С. Нерсисян вважає, що ця трактовка фактично була найпершою версією принципу рівності [13, с. 172].

Проблема рівності набула популярності в працях представників утопізму (XVI – поч. XVIII ст.). Одним із перших творців так званої комуністичної утопії був англійський гуманіст Т. Мор. У праці «Утопія» він зобразив суспільство й державу майбутнього, які були позбавлені вад, характерних для його часу. Це було суспільство вільних людей, засноване на самоврядуванні, де тріумфував би принцип рівності й справедливості. Мор відкидав ідею природної нерівності людей, а умовою досягнення загальної рівності вважав обов'язкову для всіх працю [14]. Філософ підтримував ідею рівності жінки й чоловіка. Жінки мають вивчати ремес-

ла нарівні з чоловіками, оскільки вони повинні бути такими ж освіченими, як чоловіки [15, с. 106]. Після книги Т. Мора з'явилися твори таких відомих авторів, як Кампанелла, Мореллі, Сен-Сімон, Кабе та ін. Численні утопічні праці містили проекти перебудови суспільства на засадах рівності.

Треба відзначити, що ідея рівності, присутня в усіх утопічних творах, не перетворювалася на «зрівнялівку»: кожна людина могла вільно вибирати собі рід занять і спосіб життя, але в межах, що перешкоджають розкоші. Допускалася повна свобода віросповідання, думки й слова.

У XVII – XVIII ст. відбувається перехід від містицизму та релігії як способів освоєння світу до наукового раціоналізму. Провідною правовою доктриною цього часу була теорія природного права, яскравими представниками якої були Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Т. Гоббс, І. Кант та ін. [16, с. 42]. Ця доктрина визнавала всіх людей рівними від природи, наділеними природними пристрастями й прагненнями, розумом і волею. Уперше в історії всі люди, незалежно від походження, визнавалися юридично рівними учасниками суспільного життя. Основним принципом правових систем Нового часу, як зазначає І.К. Полховська, був принцип рівності всіх перед законом, який і став основою зброєю.

Однак не слід забувати про те, що філософи того часу (Ж.-Ж. Руссо, І. Кант та ін.), незважаючи на провідну ідею природної рівності, не наділяли чоловіка й жінку рівними правами й обов'язками. У теорії Руссо не кожна людина наділяється всіма правами громадянина. Жінки, діти, раби, слуги, робочі, неписьменні вважалися недостатньо зрілими й незалежними для того, щоб приймати рішення, які зачіпають загальні інтереси. Німецький філософ-раціоналіст Кант у теорії демократії виділяє активне та пасивне громадянство. Активне громадянство означає, що людина має право брати участь у прийнятті політичних рішень.

Жінки, діти, робочі можуть мати лише пасивне громадянство, будучи об'єктами, а не суб'єктами політичного життя.

Концепція демократії Руссо та Канта нагадує ідеї Аристотеля, який стверджував, що чоловіки й жінки, раби та вільні не можуть мати рівні права. Але разом із тим Руссо не вважав жінку неповноцінною істотою. У романі-трактаті «Еміль, або Про виховання» він стверджує, що людська природа єдина, і «в усьому, що не стосується статі, жінка рівна чоловіку; вона має ті ж органи, ті ж потреби, ті ж здібності...» [17]. Проте рівність чоловіка й жінки як представників людського роду не означає їхню політичну рівність. Як і Аристотель, Руссо стверджує, що в чоловіка й жінки різні чесноти: жінці слід бути сором'язливою, хитрою, кокетливою, чоловіку – відкритим, прямим, добросовісним. Чоловік має спиратися лише на власні судження, жінка повинна враховувати думку інших людей, чоловік не повинен обманювати, а жінка повинна прикидатися. Руссо виступив із революційними ідеями виховання жінок, що дають підстави називати його одним з основоположників ідей ліберального фемінізму. Хоча Руссо не вважав, що дівчат і хлопців слід виховувати однаково, він виступав і проти того, що дівчат треба навчати лише домашньому господарству й догляду за дітьми.

На прикладі Руссо та Канта можна спостерігати, як інтерес мислителів до проблематики статі поступово перемістився зі сфери спекулятивної філософії у сферу «практичного розуму». На думку багатьох філософів Нового часу, єдиний сенс наявності двох різних статей полягає в продовженні людського роду. У їхньому розумінні різниця статей належала не до сфери філософії, а скоріше до фізіології або «норовів» [16, с. 44].

Жінки, які брали участь у Великій французькій революції, були обурені тим, що «права людини й громадянина» відповідно до доктрини Руссо надавалися лише чоловікам. Проти руссоїзма виступила англійська письменниця М. Уоллстонкрафт. У книзі «Захист

прав жінок» (1792 р.) вона критикує тих мислителів, які одночасно говорили про рівність «природи» жінок і чоловіків і про їхні «природні» відмінності, приписуючи властивості жінок і чоловіків свого оточення (слабкість, кокетство або силу, агресивність) усім чоловікам і жінкам.

Ліберальні ідеї рівноправності широко розповсюдилися в ХІХ ст. Англійський філософ Дж. Мілль може бути названий «феміністом», оскільки саме він одним із перших висунув концепцію «повної рівності» за ознакою статі. Зрозуміло, що для Мілля й інших лібералів термін «рівність» означав юридичну рівність. Проте в Європі того часу навіть така «формальна рівність» була лише мрією.

Підсумовуючи результати історичного аналізу ідеї рівності жінки та чоловіка, можна зробити такі висновки. Уявлення про рівність стало формуватися на перших етапах розвитку людства, однак, безумовно, це не виключало нерівність, яка була в той час панівною в багатьох сферах життя. У період античності ідея природної рівності стає об'єктом уваги відомих філософів того часу. Піфагор, Протагор, Антіфон, Платон, Аристотель та інші так чи інакше у працях розглядають питання рівності, присвячують йому окремі трактати. Римські стоїки також перейняли погляди грецьких філософів. Однак не слід забувати про те, що в Давньому Римі не було «місця абстрактній рівності всіх людей», а громадян хвилювала не політична чи гендерна рівність, а переважно майнова. У часи Середньовіччя, коли релігійне питання виходить на перший план, представники християнства активно проповідували ідею загальної рівності, рівності перед Богом, перед законом Божим. Церковне середовище породило антиклерикальні рухи, одним із гасел яких була ліквідація нерівноправності. Після Реформації суспільство змінило релігію на науку. Уперше в історії всі люди визнавалися юридично рівними учасниками суспільного життя (рівність

усіх перед законом). Проте, як і в часи Середньовіччя, ідея гендерної рівності не мала успіху, оскільки теоретики й філософи не наділяли чоловіка й жінку рівними правами й обов'язками. Така ситуація, звісно, не могла не обурити жінок, які вже на той час стали політично активною верствою населення. Як наслідок, у XIX ст. з'являється концепція «повної рівності» за ознакою статі. Саме в цей час питання рівності чоловіка та жінки стає на порядку денному. Крім того, у суспільстві народився якісно новий рух, який пізніше назвуть фемінізмом. Але це питання вимагає окремого дослідження, яке ми плануємо здійснити надалі.

Ключові слова: принцип рівності, гендерна рівність, ідея рівності.

Стаття присвячена історичному аналізу ідеї рівності, її історико-філософським передумовам, становленню в політико-правовій думці, починаючи з періоду античності, коли виникає саме уявлення про рівність, і завершуючи епохою Нового часу, коли ліберальні ідеї зумовлюють появу нового руху, ідеології, культури – фемінізму.

Стаття посвячена історичному аналізу ідеї рівності, її історико-філософським передумовам, становленню в політико-правовій думці, починаючи з періоду античності, коли виникає саме уявлення про рівність, і завершуючи епохою Нового часу, коли ліберальні ідеї зумовлюють появу нового руху, ідеології, культури – фемінізму.

The article is devoted to the historical analysis of the idea of equality, its historical and philosophical premises, formation in political and legal thought, starts with the period Antiquity, when presentation just arises and finish by the period of the New time, when liberal ideas give rise to the emergence of a new movement, ideology, culture – feminism.

Література

1. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини й громадянина в Україні : [монографія] / І.К. Полховська. – Полтава : Полтавський літератор, 2009. – С. 30–32.
2. Кудрявцев В.Н. Равноправие и равенство / В.Н. Кудрявцев ; Рос. Академия наук. – М. : Наука, 2007. – С. 21.
3. Мачин И.Ф. Правовые взгляды софистов / И.Ф. Мачин // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, «Право». – 2001. – № 3. – С. 102.
4. Чанышев А.Н. Аристотель / А.Н. Чанышев. – М. : Мысль, 1981. – С. 169.
5. Бондар С.Б. Поняття рівності у філософії права / С.Б. Бондар // Пробл. філософії права. – 2005. – Т. 3. – № 1–2. – С. 313.
6. Жюль К.К. Философия и социология права / К.К. Жюль. – К., 2000. – С. 22.
7. История политических и правовых учений. Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – С. 93.
8. Нагорна проповідь Спасителя. – К., 1991. – С. 8.
9. Антология мировой правовой мысли. В 5 т. Т. 1. Античный мир и восточные цивилизации / Рук. науч. проекта Г.Ю. Семигин. – С. 80.
10. Новый Завет. Сергиева Лавра, 1998. – С. 1059.
11. Коран [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://falaq.ru/>.
12. Нерсесянц В.С. Право как необходимая форма равенства, свободы и справедливости / В.С. Нерсесянц // Социол. исслед. – 2001. – № 2. – С. 4.
13. История политических и правовых учений. Учебник для вузов / под ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2001. – С. 172.
14. Мор Т. Утопия / Т. Мор [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://lib.ru/INOOLD/MOR/utopia.txt_with-big-pictures.html.
15. Самсонова Т.Н. Проблема равенства в утопическом коммунизме XVI – нач. XVII ст. / Т.Н. Самсонова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18, Социология и политология. – 2003. – № 1. – С. 106.
16. Введение в гендерные исследования : [учебник] / под ред. И.В. Костицкой. – М. : Аспект Пресс, 2005. – С. 42–44.
17. Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання / Ж.-Ж. Руссо [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/galag/12.php.